

VA 3481

MAGYAR RENESZÁNSZ UDVARI KULTÚRA

Szerkesztette és az előszót írta
R. Várkonyi Ágnes

A szerkesztő munkatársa
Székely Júlia

GONDOLAT · BUDAPEST, 1987

Lektorálta
Klanciczay Tibor

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000334029

Sz 1/91: A   3481

ISBN 963 281 796 6

© Gondolat Könyvkiadó, 1987

TARTALOM

R. Várkonyi Ágnes: Az Olvasóhoz	7
UDVARI KULTÚRA ÉS TÖRTÉNETI FEJLŐDÉS	
Klanciczay Gábor: Udvari kultúra és a civilizáció folyamata	17
Zemplényi Ferenc: A középkori udvari kultúra funkcióváltozása a reneszánszban	52
Jankovics József: Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben	86
UDVARTARTÁS ÉS UDVARI REND MAGYARORSZÁGON	
Zombori István: II. Lajos udvara – Szydłowiecki kancellár naplója alapján	107
Ács Pál: A prófétai szó – Udvar- és felsőbbbbségbírálat a magyar reformáció korai szakaszában	118
Trócsányi Zsolt: Hatalmi struktúra és udvari kultúra a Báthoryak Erdélyében	129
Bartók István: A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond	135
Benda Kálmán: Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara	158
Bitskey István: Pázmány Péter udvartartása	166
Kovács József László: Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz	176

TU DOMÁNY, MŰVÉSZET, MECENATÚRA

Barta Gábor: Humanisták I. János király udvarában ..	193
Koppány Tibor: Nádasdy Tamás udvara és az építészet	217
Galavics Géza: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet	228
⊕ Balázs Mihály–Monok István: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában	249
Szabó András: Mágocsy Gáspár és András udvara	263

ÜNNEPEK, SZERTARTÁSOK, SZIMBÓLUMOK

Petneki Áron: Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a közép-kelet-európai udvarokban	281
Virágh László: A zene funkciója a magyar reneszánsz társadalomban	291
Székely Júlia: Az udvari tánc	303
Ambrus Katalin: A 16–17. század főúri életmódjának tükröződése két udvari drámában: <i>Szép magyar comoedia, Constantinus és Victoria</i>	313
Szabó Péter: Uralkodói temetéseink kérdéséhez	324
Rövidítésjegyzék	337
Jegyzetek	338
A nevek és földrajzi nevek mutatója	393

AZ OLVASÓHOZ

A *Magyar reneszánsz udvari kultúra* című kötet többféle hazai elvárás szolgálatában készült. Mohács évszázadának művelődéstörténete az udvari kultúra tükrében, méltán egyszerre keltheti fel a legszélesebb értelemben vett olvasóközönség érdeklődését és a tudós világ figyelmét.

A művelődéstörténetben ma már részletek helyett az egészet kívánják látni az emberi dolgokról, történelmi „érdekességekről” tájékoztatók is. Ugyanakkor idehaza és a nagyvilágban azok, akik ismerik a művelődéstörténeti kutatások módszereit, jól tudják, hogy ez az „egész”, vagyis az átfogó kép csak akkor lehet hiteles, ha a legkisebb részletek, a látványos felszíni jelenségek alatt zajló összekapcsolódások szakszerű rekonstrukciójára épül. Az ellentmondás a közönségérdeklődés és a tudományos vizsgálatok között nyilvánvaló. Feloldása, a távolságok áthidalása viszont elodázhatatlan szükségesség.

A történelmet jövőt formáló jelentőségében vizsgálók, jelenükkel szakadatlan párbeszédben megélők sokasodó táborába ma már a 16. századi Magyarország művelődéséről kapott régi ismeretekkel sem igen tud mit kezdeni. A különböző szakágazatok művelői sok részletét feltárták a kornak, ezek azonban a ma távlatából még egymás mellé rakva sem nyújtják szerves egészét a csatavesztések évszázadát Európához kapcsoló magyarországi művelődésnek. A feltárt, viszonylag nagy forrásanyag tartalma korszerű értelmezés helyett legfeljebb „szép rege”, vagy ami még rosszabb, halott emlék csupán. Ebben a felfogásban vázolt művelődéstörténetekben a különböző kulturális szférák – mint például az iskolázás, a vitézi erények, a

BALÁZS MIHÁLY-MONOK ISTVÁN
TÖRTÉNETÍRÓK
BÁTHORY ZSIGMOND UDVARÁBAN

(SZAMOSKÖZY ISTVÁN
ÉS BARANYAI DECSI JÁNOS KIADATLAN
MŰVEIRŐL)

Azok a történetírók, akikről szólunk, nem éltek Báthory Zsigmond olasz módíró elhíresedett udvarában. A gyulafehérvári káptalan levéltárosa és a marosvásárhelyi református iskola rektora legfeljebb egy-egy alkalommal jelenhetett meg ott, munkásságuknak az alábbiakban felvillantandó mozzanataiban azonban sokat elárulnak a fejedelem uralkodása idején kibontakozott politikai és kulturális törekvésekről. Mondandónkat arra a kéziratot kötetre építjük, amelyet Istvánffy Miklós szétosztódott kötetei után kutatva Berlász Jenő talált meg Zág-ráiban. A kötetet, annak tartalmát eléggé elrejtő címmel, röviden ismertette az OSZK 1972-es évkönyvében.¹

E kétségtelenül Istvánffy Miklós által összeállított és margi-náliáival is ellátott kolligátumot levéltári kutatásaink során volt alkalmunk kézbe venni. Vizsgálatakor több ponton más eredményre jutottunk, mint Berlász Jenő, ezt azonban most nem részletezzük, csupán a Szamosközyre és Baranyai Decsire vonatkozó helyreigazításainkat közöljük e két történetíró egy-egy szövegével részletesebben is foglalkozva.

Berlász Istvánffy klasszika-filológiai érdeklődéseként érté- kelte a kolligátum *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum* (Római feliratok Gyulafehérvár és környéke régi kövein) című kéziratát, holott több mint e bi- zonyára meglevő érdeklődés tanúbizonysága: Szamosközy sa- ját kezű s szignált munkája. Bizonyítéka annak, hogy a levél- táros 1593-as kötetének publikációja² után is foglalkozott ilyen jellegű anyaggyűjtéssel és a feliratok magyarázatával. Ez utób- bira viszont mi nem vállalkoztunk, csupán ellenőriztük mo-

dern kézikönyvekből,³ hogy a huszonnégy lemásolt feliratról hányról tudnak a szakértők. Az eredmény meglepően kedvező, mert csupán tizenegyet tudtunk azonosítani, így a többi valószínűleg ismeretlen.

Ennél is izgalmasabbnak találtuk azonban Szamosközy szintén autográf *De editione historiarum Joannis Michaelis Bruti ad Serenissimum Transylvaniae Principem* (Brutus históriájának kiadásáról Erdély Felsőleges Fejedelmének) című munkáját. A datálatlan szöveg értelmezését nagymértékben elősegíti az a levél, amelyet Szamosközy Szuhay Istvánnak és Istvánffy Miklósnak, Rudolf biztosainak írt 1598-ban. A történetíró ebben elmondja, hogy „superioribus temporibus” (a legutóbbi időben) írta meg véleményét a fejedelemnek Brutus művéről, és sürgette a munka kinyomtatását. Ez azonban részben a háború, részben a főurak ingadozása miatt nem történt meg. Most, amikor rossz sorsuk azzal bünteti őket, hogy ez a kincs más tulajdonába került, kéri a címzetteket, hogy – ha egyáltalán van remény arra, hogy egyszer megjelenjen – tegyenek meg mindent ennek érdekében. Világos ebből, hogy Szamosközy akkor adta át Istvánffyéknek „lektori jelentését”, amikor megtudta, hogy ezek megszerezték Báthory István egykori történetírójának kéziratát.⁴

A Szamosközy levelében foglaltak érdekesen illeszkednek abba a képbe, amelyet Báthory Zsigmond és környezete, valamint Brutus kapcsolatáról felvázolhatunk. A különböző orientációjú csoportok küzdelméről tanúskodó történet első mozzanataként azt ismerjük, hogy 1588-ban Báthory Zsigmond még határozottan ellenáll a történetíró udvarába hívni akarók „kísértésének”. 1588. február 20-án a jezsuita Wujek azt írja Possevinónak, hogy Bécsből szerzett információi szerint az erdélyi urak – Kovacsóczy Farkas és Gálffy János – ott keresnek valakit, aki a fejedelmet a történelemre taníthatná.⁵ Ez év július 12-én kelt levelében maga a fejedelem számol be Leleszinek arról, hogy az előbb említettekkel és Géczivel komoly vitája volt, mert ezek rá akarták erőszakolni Brutust. Hiába

érveltek azonban azzal, hogy szüksége van a történelem tanulására és az *eloquentia* (ékesszólás) csiszolására, ő nem hagyta magát eltántorítani.⁶ Majd Wujek július 21-én kelt, Aquavivához írott, a veszély elmúltáról beszámoló leveléből az is kiderül, hogy a Brutust Erdélybe hívók egyben a mű befejezését is célul tűzték ki.⁷

Jól ismert ugyanakkor, hogy 1591-ben mégis előkészületeket tettek a história kiadására, s ez a terv aktuális marad a későbbiekben is. Szamosközy most tárgyalt szövegéből ugyanis egyértelműen kiderül, magától a fejedelemtől kapta azt a megbízást, hogy az olasz történetíró munkáját jobb állapotba hozza (*in meliorum statum redigerem*). Ez nyilván Itáliából való hazatérte után történt (1593), de – legalábbis a megírás idejére – pontosabb elképzelést is felvázolhatunk. A szöveg több ízben utal a háborús eseményekre, természetesen mindig úgy, hogy ezek sem téríthetik el a fejedelmet a nagy hírű munka kiadásától, sőt inkább sürgetik azt. A háborúk során elpusztulhatnak a könyvtárak, s a leginkább fájlat példát természetesen Mátyás könyvtára, amelyből – mint Szamosközy írja – nemrégiben többek között a következők kerültek elő: „*Heliodorus Aetiopicae historiae auctor, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laudibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Ioannidos scripsit*”.⁹ Másfelől az idegenek által elkövetett árulások között Szamosközy megemlíti Győr feladását is: „A minap vészett el Győr, mivel a német vezér gyalázatos módon megadta magát – hogy ne árulást mondjak.”¹⁰ Mint tudjuk, ez 1594. szeptember 29-én történt. Szamosközy tehát akkor írta munkáját, amikor a kiadást leginkább támogató „törökös urak” már nem voltak az élők sorában. Ez még akkor is érdekes, ha feltételezzük – ami csaknem bizonyos –, hogy a megbízást korábban kapta. Mindenesetre befejezte ezt a valószínűleg Kovacsóczyék által szorgalmazott feladatot, bár lehetséges, hogy jelentését már nem adta át a fejedelemnek.

Magát a szöveget alighanem az egyik legjelentékenyebb hazai

történetírás-elméleti megnyilatkozásnak tartja majd a szakirodalom. A humanista közhelyekben tobzódó *exordium* (bevezetés) – a nagy uralkodók mindegyike tartott történetíró, a történetírás képes az embereket nemes tettekre hajtó örök dicsőség biztosítására stb. – után ugyanis Bonfini és Brutus teljesen önállóan látszó összehasonlítása következik. Sokan, mondja, úgy vélik, hogy mivel Brutus később élt, mint Bonfini, kisebb is annál. Szerzőnk nem hagy kétséget afelől, hogy – bár nagyra értékeli Bonfinit – éppen az ellenkezőjét vallja. A gyakori metaforák használatával inkább csak sejtető érvelés Szamosközyt – elméletben legalábbis – egyértelműen a reneszánsz kori történetírás tacitusi irányzatának híveként állítja elének. Mind a két história gazdag az eseményekben – írja –, s mindkét történetíró az ékesszólás jellemzi (*verum et verborum copia*), de Bonfini arányosabban szerkeszt (*in Bonfinio aequa magis proportio*), míg Brutus bőségebb és mélyebb, „öt egy bő köpenyvel, Bonfinit pedig egy szűkebb, de méretre szabott tunikával hasonlítanám össze”.¹¹ Bonfininál több könnyedséget (*facilitas*) talál, Brutusnál nagyobb igyekezetet (*diligentia*). Bonfini Ovidius-hoz, Brutus inkább Vergiliushoz hasonló. Az előbbit a báj istennői, az utóbbit Pallas irányítja. Az előbbi a Tigris és a Dráva mély, de kisebb, az utóbbi a Nílus és Duna nagyobb hullámzására emlékezteti. Bonfini szövege könnyű lovasként szinte repül célja felé, míg Brutusé nagy felszereléssel ellátott páncélosként halad előre. A stíluszintek hagyományos tanát is felhasználja az összehasonlítás során: „Amaz fenséges és magas koturnuson lépked, emez pedig közepes és alacsonyabbon. Bonfinihez inkább a komédia, Brutushoz pedig a tragédia illik.”¹² Ez természetesen azzal is magyarázható, hogy az előbbi Magyarország virágzó állapotát írja le, míg az utóbbi annak gyászos bukásával foglalkozik.

Az elvek, amelyek alapján a humanista vetélkedésben Báthory István történetírója kapja meg a pálmát, összhangban vannak azokkal, amelyeket Brutus a *De historiae laudibus*ban (A történetírás dicsérete) fejtett ki. Szamosközy összehason-

lítása így szól: „Összefoglalva, Bonfini sokfélét ír, Brutus pedig kimerítően. Emez a tanult főket vonzza, Bonfini pedig a tanulatlanokat.”¹³ Ezzel összecseng az, amit a *De historiae laudibus*ban olvashatunk: „A történelmet azoknak írják, akik azért olvasnak, hogy tanuljanak belőle, akik nem viselik el az üresjáratokat az írónál, akik ha tartalommal terhes szavakkal találkozhatnak, nem hívnak bábát, hanem maguk vezetik le a szülést; akik azt szeretik, ha kevés szóval mondanak nekik sokat, nem pedig sok szóval keveset.”¹⁴

Szintén szövegszerűen is megfoghatóan Brutus érveivel dicsőíti Szamosközyt azt az eljárást, amely az *oratio*kat gyakori szentenciákkal elegyíti, s Brutus elképzeléseivel összhangban állapítja meg, hogy „Bonfini ritkán szövi be saját véleményét, ez a mi Aeropagitánk viszont mindenkor.”¹⁵

Szamosközy művének további forrására Istvánffy margináliája mutat rá. Brutus érdemeinek felsorolása ugyanis a történetírás nehézségeinek ecsetelésébe torkollik. A költőt, a szónokot, a filozófust és a történetírókat hasonlítja össze. A költő feladata csupán a gyönyörködtetés, s mellékes, hogy megtörtént vagy költött dolgokat tárgyal. Ha a szónok meggyőzően érvel, már teljesítette feladatát. A filozófus dolga az, hogy érthetően tanítson, s nem feltétlen szükséges számára az eloquentia. A történetírónak azonban mindezekkel rendelkeznie kell. Istvánffy felismerte, hogy ez a gondolatmenet Justus Lipsius *Tacitus*-kiadásának előszavából származik.

Az elmondottakból világos, hogy Szamosközy *ars historica*ja a késő reneszánsz kommentáló, ítélkező, s ugyanakkor bizonyult, szentenciákkal dúsitott, intellektuális prózastílust megvalósító, s eszményképét főleg Tacitusban kereső történetírása mellett voksol. Kompetenciánkat meghaladó kérdés azonban, hogy mennyire felel meg Szamosközy történetírása ezeknek az eszményeknek.¹⁶ Csúpan arra hívjuk fel a figyelmet, hogy itteni fejtegetése megszorítást is tartalmaz. Az alábbi idézetből úgy tűnik, szerzőnk tisztában volt azzal, hogy Bonfinit kiegészíteni akaró, reprezentatívnak szánt történeti műben tehetetlen

lehet ez a prózastílus: „Ehhez veszem még a szerző néhány helyen fellelhető, hosszúra nyúlt mondatait, ahol az események és szavak mintha egy gomolyagba lennének összehordva, s ez nagyon homályossá teszi a szöveget, melyet olvasás közben nem is tudsz egyszerre átfogni, s a hyperbatonokat, az elbeszélés fonalát alig tudod megérteni. Hogy ez ne okozzon fáradtságot és ne legyen terhes a kedve vesztett olvasó számára, a periódusokat több részre és mondatra kell különíteni, hogy az elbeszélés hosszú folyamatát – ily módon több tagra osztva – könnyebben felfoghassuk és megérthessük.”¹⁷

A mű további – Brutus munkájának egy-egy helyét kritikái észrevételekkel ellátó – részéből csupán egy problémát említünk. Szamosközy szerint az olasz történetíró – főleg a magyarokat csak gyaláznai tudó külföldiek hatására – jogtalanul vádolja rendre árulással eleinket. Az árulás vádját cáfolandó hosszasan bizonyítja, hogy a magyarországi várak az idegenek miatt kerültek a törökök kezére. Itt tér ki a mohácsi csatára is, s a Habsburg-ellenes történetírók sorába illeszthetően kemény szavakkal marasztalja el Zsámbokyt: „Erre a félnémet Zsámbokyra, aki hazája történelmét akár egy szű rágja, nem kell ügyelni; ő volt az, aki János király ártatlan nevére, noha ez nem szolgálta meg, rásütötte a gonosz bűn bélyegét.”¹⁸

Annál feltűnőbb tárgyilagosságra törekvő, illetve moralizálástól mentes szemlélete a kettős királyválasztásról. Megállapítja, hogy a királyok vitáit nem törvények, hanem a fegyverek döntenek el, s mivel mindkét király törvényes uralkodónak tekintette magát, az egyik féltől a másikhoz való átállás nem tekinthető árulásnak. Ez ugyanis önmagában nem bűn, hanem csak az ok teszi azzá. Ha tehát valaki azzal a meggyőződéssel teszi, hogy jobb ügyet szolgál, inkább dicséret, mint elmarasztalás illeti.

Ennek és a művecske további részleteinek értelmezésére most nem vállalkozhatunk, csupán megemlítjük, hogy ezután a különböző földrajzi és családnevek etimológiáját és helyes-

írását boncolgató részletek következnek, hogy aztán a ki nyomtatást sürgető érvek megismétlésével záródjék a szöveg.

Még rövidebben foglalkozhatunk a kolligátum Baranyai Decsi Jánostól származó szövegeivel.

Commentariorum de rebus Ungaricis ac Transylvanicis Decas decima. Continens historiam belli Sinanici ac rerum ab anno salutis reparatae MDXCII ad annum 1595 gestarum (A magyarországi és erdélyi eseményekről készült feljegyzések tizedik decasa, amely Szinán háborúját tartalmazza 1592–1595 között) Kovachich kiadásából ismert, de a későbbiek során figyelmen kívül hagyott címmel a história egy részét tartalmazza kötetünk (X. decas, VII. könyve 5. fejezetének elejéig tartó szövegrész).¹⁹ A szöveg megegyezik azzal, amelyet Kovachich Márton György adott ki egy Dóka Mihály Pozsony vármegyei szolgabírónál volt kéziratból. Ez a cím, valamint a Báthory Zsigmondhoz címzett ajánlás megléte is arra késztet bennünket, hogy újabb megfontolásokat javasoljunk a mű keletkezéstörténetére. Kulcsár Péter úgy véli, hogy az ajánlásnak ez a formája csak Báthory 1601. évi visszatérte után keletkezhetett, mert Baranyai Decsi „a 10. decas elbeszélő részét megírhatta 1599 márciusa előtt, de ha az ajánlást akkor írja, a második lemondás után széttepi azt”.²⁰ Mi úgy gondoljuk, hogy ezt az ajánlást Baranyai Decsi 1598 augusztusában írta, az addigra a 7. könyv 5. fejezetéig megírt munkája elé. Elképzelhető aztán, hogy Báthory 1599. március 21-i lemondása után összetépte az eredetit, de addigra az ott tartózkodó Istvánffy már lemásoltatta, művének elkészült részeivel együtt. A Dóka Mihály-féle másolat feltehetően az Istvánffynál levőről készült.

Az e történeti munkában kifejtett politikai koncepciót igen kiérlelt és hatásosan megfogalmazott formában tárja elénk a kolligátumban ránk maradt *Oratio de bello adversus Turcam fortiter et constanter persequendo* (Oráció a török elleni bátor és állhatatos küzdelem szükségességéről). A Báthory Zsigmondnak ajánlott mű kézírata csak a keletkezés évét (1598) adja meg. A számba jöhető közelebbi időpontok közül – az év első hó-

napjai, vagy az augusztus utáni időszak – az előbbi tartjuk valószínűbbnek. A szerző ugyanis úgy tudja, hogy Győr még a törökök kezén van. (Ismeretes, hogy a császári és királyi csapatok 1598. március 29-én foglalták vissza a várost.) De erre az időszakra illik a műben közölt további két információ is. Az elmúlt esztendőben nyugton maradt az elvadult szörnyeteg, írja Decsi, de óva inti a címzettet attól, hogy helyt adjon a törökök ismétlődő békekéréseinek. Úgy véljük tehát, hogy az oratio 1598 elején íródott, olyan időpontban, amikor a Báthory Zsigmond és Rudolf közötti egyezményt még nem hozták nyilvánosságra. Hogy konkrétan milyen alkalomra szánta, s elmondta-e, nem tudjuk.

A mű címében is jelzett alapgondolatát – a jó ügy érdekében harcolókat Isten győzelemre vezet – a Példabeszédekből, Augustinustól és különböző antik szerzőktől választott motók nyomatékosítják, s ezt sugallja Eobanus Hessus *David propheta ac rex Sigismondo Dei gratia Transylvaniae Principi aliisque piis ac salutaribus Principibus bene praecatur* (A próféta Dávid király ékesszóló könyörgése Zsigmondért, Erdély Isten kegyelméből való fejedelméért és más istenfélő fejedelmekért) címmel felhasznált, disztichonokban írt XX. zsoltár parafrázisa is. A főszöveg exordiumában egy jól ismert példa jelöli ki az orátor beszédhelyzetét. A végveszélybe jutott Krózus király életét kiáltásával megmentő néma királyfi esetét olvassuk, s ha nem tudnánk, hogy Zrínyi Busbequius *Exclamatio*ja nyomán így indítja *Asumát*, akkor Istvánffy margináliája is eligazítana bennünket. Nyilvánvalóan feladatunkká tenné együtt a két mű szembesítését is, ám most csupán az *Oratio* alapgondolatának felmutatására vállalkozhatunk.

Baranyai Decsi esetében egyáltalán nem meglepő, hogy a mű középpontjában a vallás problematikája áll. A szent háborúra biztató mű igen hatásosan, gyakori felkiáltásokban kitérve írja le a török uralom alatt élők sanyarú helyzetét. A paraszttal jogtalanságokat követnek el, meggyalázzák a nőket, elhurcolják a gyermekeket. Még fájdalmasabb számára, hogy

megtiltják a világi és szent tudomány művelését. Ezért azokban az országokban, amelyeket már teljesen elfoglaltak, a barbárság korszaka következett be. Ezek a területek arra is példát szolgáltatnak, hogy a nemesség teljes kiirtására töreksszenek. De a keresztények számára az a legelviselhetlenebb, hogy ez a vad szörnyeteg, Megváltónk kibékíthetetlen ellensége elnyomja a katolikus és ortodox keresztények vallását, ígéretekkel és erőszakkal terjeszti az istentelenséget. Nem csoda hát, hogy a törökkel kötendő békét végső fokon azért ellenzi, mert Isten törvénye világosan megtiltja, hogy a hitetlenekkel olyan szövetséget kössünk, amely az Isten iránti bizalmatlanságot jelentené, vagy azt, hogy részesülünk a hitetlenek között uralkodó gyaláztatból. A más műveiben is megnyilatkozó, Wittenbergből származó protestáns történelemszemléletből táplálkozik egyébként a szerző optimizmusa is. E történelemszemléletet egy-egy részletben érdekesen alkalmazva fejti ki. Például: az Apokalipszis Góg és Magógjával azonosított török hatalmas sereggel indul a keresztények ellen, ám ezek visszaverik, s közben egy keleten születő király is felkel a barbár ellen, és utat nyit a keresztények számára Ázsiába. Abbas Joachimus (Gioacchino da Fiore) ezek megtörténtét a francia királytól várta, de Decsi számára nem kétséges, hogy Rudolf alatt fog bekövetkezni. Egészen természetesnek tartja ugyanis, hogy ha a már végét járó ottomán császári familia I. Rudolf uralkodása idején jutott hatalomra, akkor II. Rudolf alatt fog kipusztulni.

Ezek után nyilvánvalóan nem érdektelen, hogy a protestáns prédikátorok hangján megszólaló orátor mit tanácsol katolikus fejedelmének a vallási viszályok megszüntetésére. Frangepán Ferenc egykori tanácsát idézi,²¹ aki azt javasolta a császárnak és a német fejedelmeknek, hogy hagyjanak fel a vallási vitákkal legalább addig, míg a török elleni harc sürgető. Most is V. Károly példáját kell követni, aki az egyéb szekták szigorú megtiltása mellett lehetővé tette, hogy a birodalomban az Isten igéjének megfelelő két vallás, a katolikus és a protestáns virágozzék. Az Isten elleni nyilvánvaló blaszfémiaikat ugyanakkor szí-

gorúan büntetni kell, s az álkeresztény törökbarátok elleni indulata nem ismer határt. Az athéniak példájára hivatkozik, akik megkövezték azt, aki békét akart kötni a barbárokkal, s megkérdezi: „Miért tűrjük tehát türelmesen egyes emberek fecsegését, ha elhatároztuk, hogy megmaradunk a becsületes és a haza számára üdvös vélemény mellett?”²²

Igazságtalanok lennének azonban Decsivel, ha csupán fanatizmusára figyelnék fel, ha csak azokat az érveket emelnék ki, amelyek szerint a keresztények számára garantált a győzelem, hiszen ők a szent vallásért harcolnak. Nem is csupán az árnyalja a képet, hogy a keresztények egyben „emberségükkel ékeskednek”. De nem is a különböző humanista közhelyek – bőséges példák arra, hogy sokszor a jó hadi diszciplínával rendelkező kisebbség is győzhet a sokaság felett, antik auktorokra támaszkodó bizonygatása annak, hogy az ázsiaiak gyávák, míg az európaiak jó vitézek stb. – teszük izgalmassá ezt a művet. Sokkal fontosabb ennél, hogy a szerző rendkívül heves bírálatban részesíti a keresztények hadviselését, s azt is leírja, hogy miként kell ezt megváltoztatni. Javaslati között a leglényegesebb az állandó hadsereg felállítása. A magyarokból, székelyekből, szászokból, oláhokból és a török elől menekülő rácokból állítana fel gyalogos- és lovasezredeket. Az elv helyességét példákkal igazolja: „Ez nyilvánvaló volt a macedónok phalanxánál, a rómaiak légiónál, Corvin Mátyás ama cseh veteránjainál, s most is, a janicsárok hadrendjét illetően, akiknek ereje azelőtt megnövelte a török birodalmat, most pedig fenntartja hatalmát.”²³

Am azt is látja, hogy a hadsereg fenntartásához pénzre van szükség. Részletesen kimunkált elképzeléseket erről ugyan nem kapunk, de a felvillantott példa érdekes: „hasznos lenne, ha a belgákat utánoznánk, akik hosszú évek óta képesek folytatni a spanyolok elleni háborút, s mind az előkelőek, mind a gazdag asszonyok megszavazták az önkéntes pénzadományokat, melyeket a fényűző öltözködés és lakomák helyett a háborúra fordítottak”.²⁴

E Zrínyi elképzeléseit előlegző terv említésével fejezzük be tanulmányunkat. Azt reméljük, hogy a két jeles, de más-más politikai elképzeléseket valló történetíró egy-egy művének bemutatásával újabb adalékokat szolgáltathattunk arra, hogy a Báthory Zsigmond uralkodása alatti zavaros években egymásnak feszülő politikai elképzelések árnyékában milyen művelődéstörténetileg is jelentős törekvések éltek, milyen munkák születtek, s a kolligátum története azt is sejteti, hogy sor kerülhetett a három ellentétes pártállású historikus bizonyára nem csupán kényszerű együttműködésére is.

MELLÉKLET

Berlász Jenő idézett közleményében pontos leírását adja a kódexnek, megisméltését ennek ellenére sem tartjuk feleslegesnek, kiegészítve természetesen azokkal az adatokkal, amelyek az egyes szövegek történetére, kiadására vonatkoznak, s amelyeket nem érintettünk tanulmányunkban.

ff. 1–17. *De bello Melitensi a Solimano Turcarum principe gesto. Claudii Grangei Biturigis, Graecae et Latinae eloquentiae professoris commentarius. Apud Gabrielem Cartier. Anno MDLXXXII.* – A szerző, Claude de la Grange II. Szulejmán 1565-ös máltai hadjáratát tárgyaló könyve Lyonban jelent meg először, de még ez évben lefordították franciára („traduit par G. M. N.”), s kiadták Párizsban. A kölni latin nyelvű kiadás is nem sokkal a lyoni után jelent meg, ugyancsak 1582-ben.

Berlász Jenő – feltételezve, hogy Istvánffy az egész kötetet Erdélyben gyűjtötte össze – azt írja, hogy a fejedelmi könyvtárban volt példányról készülhetett a másolat. Mivel autográf Istvánffy-másolattal állunk szemben, nehezen hihető, hogy ismert el-

foglaltsága mellett ideje lett volna Erdélyben e munka elvégzésére.

- ff. 18–86. *Commentariorum de rebus Ungaricis ac Transylvanicis Decas decima. Continens historiam belli Sinanici ac rerum ab anno salutis reparatae MDXCII and annum 1595 gestarum. In honorem et perpetuam memoriam serenissimi principis Transylvaniae. Partim propria marte quam verissime conscripta, partim ex alienis fragmentis digesta. Authore Joanne Decio Baronio.* A szöveg kiadásáról lásd a 19–20. jegyzetünket.
- ff. 87–99. *Oratio Ioannis Decii Baronii ad serenissimum principem ac dominum Sigismundum Dei gratis Transylvanie, Moldaviae ac Transalpiniae Walachiae Sacrique Romani Imperii principem, equitem aurei velleris, partium regni Ungariae dominum ac Sicolorum Comitem, 1598 de bello adversus Turcam fortiter et constanter persequendo.*
- ff. 100–109. *Litterae Joannis Regis querimoniae ad Carolum regem... 1528. május 22. Tharnovia. Szamosközy István másolatát e levélről Pettkó Béla adta ki: TT 1889. 305–307.*
- Litterae Joannis Regis querimoniae ad Principes Imperii... 1528. április 2. Tharnovia. E levelet szinte szó szerint közli Johannes Sleidanus De statu religionis et rei publicae Carolo quinto Caesare című munkájának 6. könyvében; Bethlen Farkas: Historia de rebus Transylvanicis. Tomus I., Cibinii, 1782. 129., s Szamosközy másolatából kiadta Pettkó Béla, TT 1889. 310–314.*
- Litterae Joannis Regis querimoniae ad Carolum imperatorem... 1532. január 15. Segesvár. Böven idézi Bethlen Farkas előbb idézett művében: Tomus I. 190., s Szamosközy másolatából kiadta Pettkó Béla, TT 1889. 299–303.*
- Litterae Joannis Regis querelae ad Lantgravium Has-*

siae... 1531. november 25. Segesvár. Eddigi ismereteink szerint kiadatlan.

Litterae Joannis Regis ad Clementem septimum Pontificum Romanum... Dátum nélkül, Buda. Eddigi ismereteink szerint kiadatlan.

Litterae Summi Pontificis Pauli tercii ad Joannem Regem Hungariae... 1537. augusztus 14. Róma. Szamosközy másolatából kiadta Pettkó Béla, TT 1889. 315–316., de 1538. augusztus 4-i dátummal.

Litterae Summi Pontificis Sixti 4. ad Matthiam Regem Hungariae... 1478. április 22. Róma. Szamosközy másolatát kiadta Pettkó Béla, TT 1889. 318–321. Röviden elemzi Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Szentzsékel. II. kötet. Bp., 1902. 155.

Megjegyzendő, hogy Pettkó Béla úgy adta ki a Szamosközy-másolatokat, mint amelyek Szapolyai János leveleskönyvéből készültek, minden bizonynyal a fejedelmi levéltárban Gyulafehérvárott. Istvánffy kettő kivételével ugyanezeket másolta le, amihez nyilván kellett a megbeszélés Szamosközyvel. Ez együttműködésük egy újabb bizonyítéka, csakúgy mint az, hogy nehezen elképzelhető, hogy a következő Szamosközy autográf iratok másként, mint ajándékozás útján kerültek volna Istvánffyhoz.

ff. 113–121. *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum.* A Gyulafehérvár környéki helyek Kolozsvárt, Alvincet, Felfalut és Hápörtont jelentik ez esetben.

ff. 122–129. *Relatio Stephani Zamosii ad dominum Stephanum Szubay... et dominum Nicolaum Istvánffy... Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis commissarios. Albae 1598. és De editione Historiarum Bruti ad serenissimum Transylvaniae Principem.*

- ff. 130–135. *Relatio Adolphi Schwarzenburgi ad Caesarem Rudolphum...* 1598. április 5. *Ibidem: Consignatio ordinis tam inter equites, quam pedites Gallos, Vallones, Gemanos et Hungaros...* Ezeket a jelentéseket mindhárom történetíró használta históriájának megírásához. Szamosközy le is másolta. Lásd *Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608.* Kiad. Szilágyi Sándor, IV. kötet, MHHS XXX. Bp., 1880. 387. Magukat az iratokat egyébként kiadta Georgius Pray: *Epistolae procerum Regni Hungariae.* Pars III., Posonii, 1806. 250–260. Megjegyzendő, hogy ezeket az iratokat azon túl, hogy mint levéltáros nyilván látta, Istvánffyól is megszerezhetette, akinek dolgát a rendek előtt rendkívül jó hír megküldésével könnyíteni akarhatták. E jelentésekhez tartozik a tudomásunk szerint kiadatlan: *Litterae Sacrae Caesareae Maiestatis ad Principem Transylvaniae de recuperato Jaurino...* 1598. április 20.
- f. 136. *Exemplum litterarum Kazikerei principis Tartarorum ad principem Sigismundum Batory...* 1598. május. E levelet – amelyet publikációból nem ismerünk – Istvánffy erdélyi küldetése idején szerezhette meg, a következők keletkezésénél pedig személyesen is jelen volt.
- ff. 137–139. *Litterae iuramentales duae Michaelis vajvodae partium regni Hungariae Transalpinarum, nec non archiepiscopi Tergovistbiensis et aliorum boeronum Valachorum...* 1598. június 9. Három hűséglevél másolata. Az első kettő Mihály vajda előkelőinek hűségfogadalma Rudolfnak, a harmadik Mihály vajda hűségnyilatkozata ugyanannak. Kiadva: *Documente private la istoria Romanilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. III/1. Bucuresti, 1880. 287–289.
- ff. 140–142. *Chronologiae historiae principatus Transylvaniae ab anno 1143 usque ad annum 1571.* Nem tudtuk megállapítani, hogy kinek a munkája lehet.